

PSYCHOLOGY

Особливості формування екопсихологічної культури молодшого школяра

П. С. Беседа, М. М. Кононова

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: meershaum@ukr.net

Paper received 26.01.21; Accepted for publication 12.02.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-245IX96-12>

Анотація. У статті висвітлюються та аналізуються психологічні умови формування екопсихологічної культури в молодшому шкільному віці в умовах сучасного освітнього процесу. Автор розглядає тему з позицій педагогіки та психології, розкриває сутність понять «екологічна свідомість» та «екологічна культура», їх залежність та взаємообумовленість, при цьому робить акцент на психологічній основі формування цих процесів. Детально проаналізовано наукові джерела з обраної тематики, виокремлено основні положення.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічне виховання, екологічна культура, молодший шкільний вік, психологічний супровід.

Вступ. Екологічні проблеми, обсяг яких, на жаль, за останні десятиліття лише помітно зростає, зумовлюють необхідність переоцінки індивідуального та суспільного ставлення до навколишнього природного середовища, переходу від суб'єкт-об'єктних, переважно споживчих відносин, до суб'єкт-суб'єктної логіки взаємодії зі світом природи. Подібні зміни можливі за умови безперервного формування екопсихологічної культури особистості-користувача природного розмаїття, основи якої закладаються в дошкільному віці, коли діти в силу своїх здібностей, розвитку наочно-дійового та наочно-образного мислення, формування довільності психічних процесів та поведінки, дослідно-пошукової діяльності, через безпосереднє ознайомлення з природним світом, за допомогою дорослого поступово набувають елементарних екологічних знань та засвоюють моральні й духовні цінності. Вже в молодшому шкільному віці на основі цього учень починає самостійно взаємодіяти з об'єктами природного середовища та впливати на них. Однак дослідження показують, що молодшим школярам не вистачає життєвого досвіду у процесі взаємодії з довкіллям, їм ще складно адекватно реагувати на природні зміни й виробляти навички психологічного захисту від їх негативних впливів. Екологічні знання школярів поверхневі, їм більше притаманна низька мотивація до природоохоронної діяльності, емпатійність до природи не виражена, багато дітей, особливо міських, відчужені від природи, від розуміння екологічних проблем.

З огляду на це, питання формування екопсихологічної культури, куди входить забезпечення екологічного виховання, формування екологічності мислення та свідомого ціннісного ставлення до самої природи, до людей, які її охороняють, все більше привертає увагу вчених, вчителів, психологів, батьків та стає пріоритетним в контексті функціонування сучасної освіти. Безпосередньо наша увага звернена на дослідження психологічних можливостей процесу формування екопсихологічної культури молодшого школяра, з огляду на активний психічний розвиток всіх сфер особистості в цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екопсихологічна культура розглядається у структурі екологічної психології, теоретичні основи якої закладені у працях українських та зарубіжних вчених: С. Д. Дерябо, О. А. Калмикова, В. І. Панова, В. В. Глібова, О. О. Стерлигової, І. О. Шмелевої, В. О. Ясвін, Б. Рогоф, В. О. Скребець, А. М. Львовичкіної, В. Л. Рубцової, П. Штерн, Ю. М. Швалби, І. І. Шлімакової, О. В. Рудоміно-Дусятської, О. М. Гарнець, Т. В. Іванової, А. А. Брудного, В. Г. Панок, В. Р. Дольник, С. М. Кравченко, Л. В. Лупійко, Л. В. Романюк, Р. Г. Падалки, А. І. Миракян та інших дослідників, які висвітлюють, зокрема, питання екологічної свідомості й ставлення особистості до природи, проблему просторових явищ і просторової поведінки, екологічної освіти, екологічної етики тощо.

Формування екологічної свідомості в певний віковий період досліджували Н. Глухова, Л. В. Лупійко (дошкільний вік), М. М. Заброцький, Н. І. Ващенко, С. Клименко, Р. Г. Падалка, М. Г. Іванчук (молодший шкільний вік), О. Л. Вернік, Е. В. Грезе, Т. О. Євдокімова (підлітковий вік), І. І. Шлімакова, І. Ковальчук, А. М. Львовичкіна (юнацький вік).

Метою статті є системний аналіз змісту, психологічних умов та складових процесу формування екопсихологічної свідомості у молодшому шкільному віці.

Методи дослідження. Розгляд обраної проблематики проводився на основі теоретичного вивчення та аналізу наукової й методичної літератури фахівців в області педагогіки та психології з проблеми екологічної свідомості та екологічної культури.

Результати та дискусії. Поняття екологічна культура широко розглядається педагогічною наукою, оскільки її формування відбувається в умовах систематичного освітнього процесу, спрямованого на засвоєння екологічних знань, осмислення універсальної цінності природи, на усвідомлення учнями морально-етичних норм, переконань та правил раціонального користування природою й бережливого ставлення до неї, на розвиток ціннісної сфери особистості тощо. Мета екологічного виховання полягає у формуванні в

людини екологічної свідомості та мислення, чітких екологічних уявлень, екологічного світогляду, екологічно доцільної поведінки, де провідну роль вже відіграє психологічний аспект, що включає: формування відповідних потреб, мотивів, настанов особистості; вироблення етичних, естетичних почуттів, навичок і звичок; формування мети екологічної діяльності та ін. [6, с. 17]. Крім того, основою набуття екологічних знань є природні здібності та пізнавальні можливості, індивідуальні вікові та психічні особливості окремої особистості, її вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо.

Саме на основі та в результаті екологічного мислення й екологічної свідомості, як вищого рівня психічного відображення природного, штучного, соціального середовища, свого внутрішнього світу [5, с. 48], і формується екологічна культура, а з нею розвивається екологічна особистість, яка психологічно включена у світ природи за допомогою системи екологічних уявлень (С. Д. Дерябо, В. О. Ясвін) [5, с. 51].

Аналіз психолого-педагогічної літератури [1; 2: 3; 4; 5; 6] та наукові здобутки психологів Л. С. Виготського, О. О. Лурія, О. М. Леонтьєва, Д. Б. Ельконіна, Л. І. Божович, О. В. Запорожця та інших дозволив нам зробити висновок, що молодший шкільний вік є сприятливим (сенситивним) для розвитку в учнів основ екологічної культури, що пов'язано з інтенсивним розвитком інтелектуальної, емоційної та чуттєвої сфер, періодом формування пізнавальної активності, творчого мислення й самостійності, розширенням їхньої уяви, зміною мети і мотивів взаємодії з природними об'єктами на менш прагматичні, появою нових інтересів, зацікавленістю собою, людьми, природою, становленням самосвідомості, набуттям умінь спостерігати й аналізувати явища, задумуватися не лише «навіщо?», а й «чому?», робити на основі цього ґрунтовні порівняння й узагальнення. До того ж, провідна в цей час навчальна діяльність забезпечує легке засвоєння екологічних знань, розвиток потенціалу для подальшого її використання, дає можливість в процесі читання самостійно отримувати відповіді на свої запитання, що допомагає краще усвідомлювати своє місце і роль в природному й соціальному середовищі, адаптуватися до нього, засвоювати загальнолюдські цінності та сприяє формуванню мотивації до здійснення природоохоронної діяльності.

Більшість науковців виокремлюють три компоненти у структурі екологічної культури, які і визначають її формування: інтелектуальний (рівень екологічних знань), ціннісний (рівень екологічної свідомості) та діяльнісний (практичні вміння і навички охорони природи) [3].

Ми переконані, що забезпечити розвиток цих компонентів можна за рахунок психологічного супроводу молодших школярів, у даному разі – системи заходів (бесіди, спостереження, ситуаційно-рольові ігри, екскурсії, проблемно-пошукові завдання, ігри екологічного спрямування, психологічні техніки і вправи та ін.), спрямованих на збагачення знань дітей про навколишнє середовище, розвиток допитливості, формування в них емоційно-ціннісного та естетичного ставлення до природи (рослин, тварин, явищ), розвиток розуміння процесів взаємодії та взаємного впливу людини і природи, виховання активної життєвої позиції у ставленні до довкілля. Основною умовою для цього є підкріплення знань про природні об'єкти через безпосереднє їх сприймання, практичну діяльність, що допомагає краще усвідомлювати перебіг природних процесів, бачити як негативні наслідки впливу на навколишнє середовище (забруднення територій сміття, зменшення або навіть зникнення видів птахів, тварин, рослин, забруднення повітря, води, ґрунту, як наслідок – виникнення та стрімке поширення захворювань тощо), так і позитивні (наприклад, підгодовування птахів взимку рятує їм життя, висаджування рослин сприяє озелененню планети та очищує повітря, прибирання сміття очищує ліси, воду тощо).

Досліджуючи наукові підходи до проблеми екологічної культури, Р. В. Падалка підсумовує, що екологічна культура є сукупністю знань, норм, стереотипів та екологічно доцільної поведінки людини в природному довкіллі, здатністю особи відчувати та пристосовувати його до себе, узгоджувати власні потреби та порядок природного середовища. Осередком розвитку екологічної культури стає екологічна життєдіяльність, де існує та самореалізується індивід в єдності всіх своїх життєвих потреб і можливостей [5, с. 71].

Висновки. Отже, екологічна культура є своєрідним показником рівня сформованої екологічної свідомості та мислення, розуміння й ототожнення особистістю себе зі світом природи, як невід'ємної її складової, рівня усвідомлення впливу людини на природу, показником запасу практичних умінь і навичок у процесі екологічної діяльності, тобто раціонального користування природними ресурсами, їх охорони та збагачення. Саме екологічна культура визначає форми і методи взаємовідносин людини з природою, а її формування розпочинається з дитинства та триває в шкільні роки. Завдання освітнього процесу полягає не лише в тому, щоб озброїти учнів знаннями про природу, але і в тому, щоб навчити адекватно використовувати ці знання в ході різних видів своєї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Колток Л. Формування екологічної культури учнів початкової школи як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Л. Колток // Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2012. – Вип. 1. – С. 115-122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_1_21
3. Курняк Л. М. Екологічна культура: поняття та формування / Л. М. Курняк // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2015. – № 10. – С. 48-51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2015_10_14
4. Матвеева Н. Екологічне виховання молодших школярів гірських шкіл / Н. Матвеева // Гірська школа Українських

- Карпат. – 2013. – № 10. – С. 37-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_10_10
5. Падалка Р. Г. Психологічні особливості екологічної свідомості молодшого школяра: дис. кандидата психол. наук : 19.00.07 / Падалка Роман Григорович. – К., 2018. – 234 с.
6. Пономаренко Л. В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі навчання / Л. В. Пономаренко. – Х.: «Основа», 2009. – 143 с.

REFERENCES

1. Skrypchenko O. V., Dolynska L. V., Ohorodniichuk Z. V. Age and pedagogical psychology: Textbook // Kyiv: Prosvita, 2001. – P. 416.
2. Koltok L. Formation of ecological culture of primary school students as a psychological and pedagogical problem // Zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. – 2012. – Vol. 1. – P. 115-122. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_1_21
3. Kurniak L. M. Ecological culture: notion and formation // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina». – 2015. – No 10. – P. 48-51. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2015_10_14
4. Matveeva N. Ecological education of junior schoolchildren of mountain schools // Hirska shkola Ukrainskykh Karpat. – 2013. – No 10. – P. 37-39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_10_10
5. Padalka R. H. Psychological peculiarities of ecological consciousness development in junior schoolchildren: Dissertation for the degree of Candidate of Science // National Dragomanov Pedagogic University, Kyiv, 2018, 234 p.
6. Ponomarenko L. V. Ecological education of junior schoolchildren in the learning process // Kharkiv: «Osnova», 2009. – P. 143.

Features of formation of ecopsychological culture of the junior schoolboy

P. Beseda, M. Kononova

Abstract. The article highlights and analyzes the psychological conditions for the formation of ecopsychological culture in primary school age in the modern educational process. The author considers the topic from the standpoint of pedagogy and psychology, reveals the essence of the concepts of «ecological consciousness» and «ecological culture», their dependence and interdependence, while emphasizing the psychological basis of the formation of these processes. Scientific sources on the chosen subject are analyzed in detail, the basic positions are allocated.

Keywords: *ecological consciousness, ecological thinking, ecological education, ecological culture, primary school age, psychological support.*